

Trideset i tri godine transformiranja porodice **(Istraživanja, odjeci, perspektive)**

Vera St. Erlich

Moja Porodica u transformaciji, studija u 300 jugoslavenskih sela nije bila planirana, nego je tako reći buknuła. Mene i moje suradnike ponio je neki vjhor entuzijazma i grozničavog istraživanja a da nismo znali kuda hrlimo. Godine 1937. studenti su me zamolili da započnem istraživanjem, a za to su doznali učitelji pa su me vukli i gurali dalje. Radili smo uzbuđeno i oduševljeno u sjeni rata koji je nadolazio i koji smo svi predosjećali. Za četiri godine rada bez predaha skupila sam ogroman materijal, veliki dio toga mogla sam spasiti. Mnogo godina iza toga izašle su knjige o anketi i rezultatima, a postale su vrlo poznate u nas, u Engleskoj i Americi. Kako je do toga došlo? Kako se u toj perspektivi odražavaju današnje tendencije?

Sredina i vrijeme

Naš je polet velikim dijelom bio posljedica teškog pritiska pod kojim smo živjeli. Već sedam godina je svijetom vlada teška ekonomska kriza koja je započela 1930. g. Ova depresija je bila globalna, ali su jugoslavenska sela bila naročito pogođena jer nisu imala nikakvih rezervi. Seljaci nisu imali nijedan dinar u kući, nisu ništa mogli prodati, a niti kupovati šibice ili sol (oko 80% populacije bili su seljaci). U mnogim krajevima, kao na primjer u Hercegovini, vladala je glad godinama. Kao da se sve skamenilo, svaka modernizacija je bila zaustavljena, seljaci su se vraćali na stare primitivne tehnike i na naturalnu privredu ali bez starih pomagala i vještina. Kredite se nije moglo dobiti. Svaki razgovor je započeo i svršavao s uzdahom hoće li kriza ikada prestati?

Inteligencija, omladina, a naročito seoski učitelji bili su revoltirani jer su držali da je nesposobna državna uprava krizu još više pooštravala. Od 1929. godine vladao je centralizam i policijski režim, svaka akcija je bila sumnjiva, na svakoj kulturnoj priredbi sjedio je policijski agent. Aktivni učitelji su kazne radi bili premještavani u druge krajeve zemlje, mnogi u Makedoniju. Neki su bili tako terorizirani da nisu ni upitnike o porodici htjeli potpisati svojim imenom. Učitelji su još bili revoltirani i položajem že-

na koji im se činio nedostojan i ponižavajući. Kako je patrijarhalna odgovornost počela popuštati, a neobuzdani individualizam počeo prodirati, spojile su se obe tendencije u teški pritisak na žene.

Međutim, sve nije bilo negativno; slika ima i svoju svijetlu stranu. U mnogim se krajevima uočavao tradicionalni život u svojoj ravnoteži. Krásne nošlje su bile uočuvane, pjesme koje su se stalno pjevale pokazivale su da ritam života nije bio sasvim pokoleban. Osim toga je vladala atmosfera sloge i izvjesnog optimizma. Otpor stvara protuotpor, moralne snage su bile jake; nade, planovi i oduševljenja su bujali. Zemlja je bila u raspoloženju gotovo kao pod nekom okupacijom, kad se svi ljudi slažu i sjedinjuju protiv jedne omražene vlasti.

Moja situacija

Stjecajem prilika ja sam bila gotovo sasvim neovisna i slobodna u akciji. Bila sam poznata kao psiholog, publicista edukativnih i psiholoških knjiga, suradnik napredne štampe, predavač na učiteljskim seminarima u higijenskom zavodu i kulturnim ustanovama. Bila sam bez obaveza i namještenja, ali osigurana. Moj muž je bio liječnik, poznat u cijeloj zemlji kao internista s jakim psihijatrijskim inklinacijama (inače bečki student). Bio je ličnost naročito širokog horizonta, s interesima u mnogim naučnim područjima, kraj toga nadasve human. Svakom je pomagao, bio je dobar i uvijek nasmijan, tako da mu sva vrata bila otvorena. Njegova je ordinacija bila puna ljudi, od kojih nikad nije primao honorar (to je bilo prije institucije socijalnog osiguranja), a uvijek prepuna studenata. Slobodno se kretao kod suda, policije, po zatvorima; mogao je pomagati političkim zatvorenicima, a bolesnicima i svakom tko ga je trebao stajao je na raspolaganju. (U nedavno izašloj knjizi dra Mladena Ivekovića *Lijeva inteligencija između dva rata* njemu je posvećeno jedno poglavlje pod naslovom *Klub dra Bene Steina*.) To je bila pozadina zbog koje su i od mene očekivali sličnu »akciju« i provedbu takvog projekta.

Legendarna anketa

Neki moji prijatelji Bosanci zamolili su me da povedem akciju za emancipaciju žene od zara i feredže i ograđenog muslimanskog života. Sastavila sam i testirala uputnike i razdijelila ih studentima koji su putovali na ferije. Ja nisam željela provoditi »akciju«, nego samo istražiti porodične odnose, stare običaje (ukoliko su bili još uočuvani) i njihovo transformiranje. Istog ljeta predavala sam na jednom seminaru za učitelje iz cijele zemlje. Čim su posjetioi seminara čuli za anketu u Bosni, molili su me da je proširim na cijelu zemlju, obećavajući mi svoju suradnju. Profesor dr Rudolf Bićanić, koji je također tamo predavao, gurao me je naprijed. Učiteljska udruženja su u najkraćem roku zaista sastavila popise od tisuću najaktivnijih svojih članova iz svih krajeva zemlje. (Na žalost, Slovenci nisu bili na onom seminaru, tako da Sloveniju nismo obuhvatili; taj propust ne mogu prežaliti.)

Anketa se širila kao bujica. Jedna trećina učitelja, kojima sam se obratila, poslala mi je pomno izrađene odgovore na 134 pitanja. Stizala su pisma od liječnika i pravnika u kojima su tražili upitnike. Beogradski Pravni fakultet poslao je po mene profesora Jovana Gjorgjevića i popularnog asistenta »Čabu«. Dekan Tasić stalno me pozivao. Liječnici: dr Lovro Dojni u Mostaru, dr Isak Samokovlija u Sarajevu, dr Mića Branislavljević u Jajcu pru-

žali su mi dragocjene informacije i pomoć na terenu. Najaktivnija je bila jedna sekcija Hrvatskog učiteljskog društva sa Dragutinom Frankovićem, Grgom Karlovčaninom i Franjom Marinićem (koji je poginuo u ratu, a čiji je unuk sada moj student). Učitelj Ilija Grbić na planini Romaniji i njegova žena Vukica otkrili su mi Bosnu (on je poginuo u borbi). Stalno je kraj mene bio dr Bićanić koji me je jednako bodrio sa svojim velikim znanjem, kao i sa svojim humorom.

Fondove nikakve nismo imali, niti smo ih trebali; papir i poštarinu plaćala sam sama. Anketa se bila razvila do takvih razmjera da je zapravo trebao jedan institut da je vodi, jer nisu samo stizali upitnici sa slobodnim dugim odgovorima nego i raznovrsni drugi materijali: opisi pojedinih seljaka, autobografije i slično. Sve sam vodila sama, no bila sam zdrava, mlada i vrlo pokretna, a imala sam mnogo odanih prijatelja. Takva akcija pojedinca ima velike prednosti, na koje se danas rijetko misli. Ona je do krajnosti ekonomska, ne gubi se vrijeme za dogovore, sva energija je usredotočena na sakupljanje materijala, na korespondenciju, izmjenu iskustava i direktno promatranje; u jednoj je osobi ideja, intuicija, odgovornost i — rizik.

Kad je materijal napunio naš stan, morala sam napustiti svoj otpor prema statističkim metodama koje nisam mogla sama svladati. Pomogla mi je glasovita profesorica Marija Jahoda u Beču, kasnije u New Yorku, a sada profesor u Engleskoj (autor poznatog udžbenika socioloških metoda). Ona mi je poslala u Zagreb mladog pravnika i statističara dra Teo Neumanna koji je sa mnom pola godine razrađivao materijal. Mašine nismo imali, pa smo stotine sati brojali odgovore da bismo sastavili tabele. No i to je imalo svojih prednosti, jer sam na taj način ostala u prisnom kontaktu s materijalom — stalno sam imala upitnike u ruci. Sve smo tabele prenijeli na grafikone — da budu pregledni i da se mogu obuhvatiti jednim pogledom. Po današnjem standardu tehnike, ima im vjerojatno prigovora. Ali oni su služili svojoj svrsi: da na jednostavan način predoče razvojne linije i tendencije porodičnih odnosa. Radi mog antropološkog gledišta, preciznost brojčanih odnosa nije bila od najveće važnosti. Četiri godine radila sam bez predaha.

Spasavanje materijala

Došlo je ono što smo svi predosjećali: rat, njemačka okupacija. Za Evropu je propao svijet, isto tako za jugoslavensko selo, i za mene osobno. Kao da smo slutili što će se dogoditi, mi smo grozničavo skupljali i radili da bismo spasili dokumente epohe koja je propala u nepovrat. Kroz najveće opasnosti ja sam sačuvala ekscerpte ove velike ankete. Tri puta sam bila hapšena, četiri puta sam nosila kovčežić sa tisućama araka papira kroz njemačke, ustaške i talijanske straže. Iz naše kuće nisam spasila ništa osim ekscerpata, koji su značili moj rad od četiri godine i rad od oko četiri stotine suradnika. Kovčeg s tim materijalom nosila sam kroz bombardirani Split, u barkama od Splita do otoka Visa, kroz gorući Bari i bombardiranu južnu Italiju. Nebrojani ljudi su mi pomagali, među ostalima hrvatski mornari, oficiri, poznati i nepoznati Zagrepčani, Splitski, Višani, Kanađani. Uspjela je velika avantura da se spasi bar ekscerpte legendarne ankete. To je bilo i čudo, i sreća, jer su originalni anketni arci bili uništeni u okupaciji Zagreba (spasio se jedan jedini).

Veliki dio mojih oduševljenih suradnika poginuo je u borbama, a s njima je nestalo sve ono što su oni napisali. Ostali su samo moji ekscerpti. To je

slično kao da je ostao jedan film snimljen u momentu kad jedna lađa tone. U tom je materijalu ušćuvana slika patrijarhalnog života, naturalne pri-vrede, tradicionalnih odnosa u porodici, zadružna organizacija.

Put preko Atlantika

Iz Italije sam direktno prešla u Sjevernu Ameriku i odmah sam se obra-tila naučnim fondacijama za sredstva, kako bih mogla doraditi i publicirati svoju studiju o porodici. Napisala sam četrdeset dvije molbe; sve su bile odbijene, ali je četrdesetdruga uskjela. Dobila sam veliku dotaciju od Wen-ner-Gren Foundation for Antropological Research u New Yorku. »Veze« nisam imala nikakve, jedva sam znala i engleski, ali su oni procijenili vrijed-nost materijala i moje koncepcije, kao vrijednu svake potpore. Mogla sam se posvetiti studiju socijalne antropologije, mogla sam uspoređivati svoj ma-terijal sa sličnim iz Amerike i drugih zemalja, mogla sam pisati studiju. Na Kalifornijskom univerzitetu u Berkeleyu primili su me raširenih ruku ne-stori američke antropologije, profesori Kroeber i Lowie. Ponudili su mi poziciju na slavenskom, kao i na antropološkom departmanu. U Ameriku sam došla upravo u vrijeme kad je počeo novi val interesa za seljačke na-rode, dok je dotada vladao više interes za primitivna vanevropska plemena. Od 1950. do 1960. godine bila sam član fakulteta Kalifornijskog univerziteta. Sedam godina kasnije bila sam pozvana u Chicago na konferenciju o evrop-skim seljačkim kulturama; nakon toga sam provela još jedan seminar u Berkeleyu na svom starom »Campusu«.

Povratak u domovinu

Tek devetnaest godina kasnije vratila sam se u Jugoslaviju (1960. go-dine). Gotovo svi moji prijatelji i suradnici su izginuli, a jedna nova gene-racija je uzrasla. Neki prijatelji su preživjeli i primili su me oduševljeno, kao dragi (sada pokojni) profesor Bićanić. Novi prijatelji, među njima pro-fesor Milenko Filipović u Sarajevu (koji je lani umro), pomagali su mi da se moja studija publicira, kao i profesor Rudi Supek. Izdavačko poduzeće »Naprijed« izdalo je 1964. godine *Porodicu u transformaciji — studiju u 300 jugoslavenskih sela*. To je bilo dvadeset sedam godina nakon početka moga ispitivanja, a značilo je gotovo trideset godina rada na izvornom materijalu, s mnogo novih iskustava sa dva kontinenta.

Neki su mislili da je kasno za publikaciju predratnog materijala. Ja tako ne mislim. Čak mi se čini da bi studija bila možda čak slabija da je ranije izašla. Sad tek imam mogućnosti uspoređivanja naših sa porodičnim odno-sima u Americi, Meksiku, Italiji, a gledam i izvorni materijal u novoj per-spektivi. Stekla sam i dublje znanje socijalne antropologije.

Knjiga je odmah postala udžbenik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu i u Sarajevu i na nekim drugim uni-verzitetima. Knjiga je rasprodana već prije tri godine, ali će ovog proljeća izaći drugo izdanje. Ono će biti nešto prošireno, sadržavat će i indeks i 30 fotografija sa terena, većinom originalne snimke profesora i profesorice Gušić. *Porodica u transformaciji* je postala vrlo poznata, i stalno sam u situaciji da me netko moli za pokoji primjerak. Zadnji primjerak na kojemu radim za drugo izdanje, morala sam sakriti da mi ga ne otmu. Studenti su sa nevjerovatnim razumijevanjem prihvatili knjigu, tako da mi se katkad čini da u njima vidim svoje prve drage suradnike jednu generaciju ranije.

Engleska publikacija

Nakon hrvatske publikacije dobila sam više ponuda iz Amerike da izdam knjigu na engleskom. Profesor Irwin Sanders, poznati američki antropolog koji čita hrvatski, veoma se zalagao za englesko izdanje i savjetovao mi da prihvatim ponudu univerzitetskog izdavača zavoda u Princetonu, zbog velikog ugleda ovog univerziteta u svijetu. Princeton University Press izdao je 1966. godine lijepo izdanje knjige, sa 32 fotografije, većinom Toše Dabca. Veći dio poglavlja preveo je engleski pisac Alec Brown, koji je potpuno vladao hrvatskim. Ostala poglavlja sam sama prevela, a redigirali su ih u Princetonu. *Family in Transition — Study in 300 Yugoslav Villages* služi kao udžbenik u mnogim univerzitetkim odsjecima antropologije i slavenskih studija u Engleskoj i Americi. Konstantno dobivam poštu i posjete od profesora i studenata socijalnih nauka, koji me poznaju »iz literature«, a žele savjete za daljnje studije ili vlastita istraživanja. *Family in Transition* je prokrčila put za druge jugoslavenske studije, tako da se danas za slične studije mogu dobiti stipendije, a članci se mogu publicirati u časopisima i engleskim i američkim; kažu mi da je to djelomično zasluga naše predratne ankete.

Nastavak pionirskog podviga

Moja predratna anketa mi se činila kao prvi korak za daljnje opsežnije studije, ali je rat onemogućio ove planove. Sad nakon više od 30 godina dobivam sa više strana ponude da ovo istraživanje ponovim u istim selima. Uspoređivanje današnjih odnosa s onima uoči rata bilo bi važno, a zaključci bi bili za nauku nadasve interesantni, i to ne samo za promjene jugoslavenske porodice i odnosa na selu nego i u smislu općih naučnih zaključaka i teorija.

Takva ponovna istraživanja provodila su se češće na primjer u Meksiku i u Melaneziji i dala su zamašne rezultate. No ja u njima vidim i neke poteškoće. Da bi se dobili usporedivi rezultati s prijašnjima, morali bismo se držati starih pitanja a djelomično i starih metoda. Međutim, današnja sociologija ima svoju rutinu i ustaljene tehnike; radi se s velikim timovima, preciznim statistikama, velikim fondovima i dugim konferencijama. Premda se na taj način dobivaju važni rezultati u mnogim naučnim područjima, nije tako sigurno da bi rezultati bili usporedivi sa stanjem kakvo je bilo prije rata i revolucije, prije urbanizacije i industrijalizacije. Ako hoćemo ustanoviti promjene unutar porodice u vezi s ovim spomenutim utjecajima, morali bismo se prilično tačno držati stare sheme.

Unatoč ovim poteškoćama, nađam se da će meni i mojim kolegama uspjeti (možda na smanjenom primjerku) provesti ideju nastavka legendarne ankete. Bez takvog ispitivanja ne znamo mnogo o tome kako su historijski događaji i socijalno-ekonomske promjene djelovale na porodične odnose.

Vrlo malo znamo

Premda su zadnjih godina provedena mnoga istraživanja sa strane naših sociologa, ipak je obrađen samo ograničen broj tema, dok su mnogi problemi ostali netaknuti. Mi, na primjer, ne znamo da li je nasilje sa strane neprijateljske okupacije sjedinilo ili razjedinilo članove porodice, da li je u njihove odnose unijelo violenciju i surovost; ne znamo mnogo ni o tome kako djeluju revolucionarne promjene na intimne odnose, na nove šanse za seosku djecu u školovanju i industriji, kako na ljude utječe povremeni rad i zarada u inozemstvu. Dosta je istraživani »bijeg sa sela«, urbanizacija i srodna

pitanja. Sada se opsežno radi na istraživanju pozicije starijih. Ali intimna strana porodičnog života (odnos između supružnika, između roditelja i djece) malo je istraživana. Ako su vršena ispitivanja, onda je to više sa gledišta hijerarhije i autoriteta nego sa gledišta emocionalne povezanosti, privrženosti, bezobzirnosti ili osjećaja obaveza. Takva ispitivanja su u manjem opsegu proveli neki liječnici, a ne sociolozi.¹ Da bismo znali više, nužna su nova istraživanja.

U našim časopisima i popularno-naučnoj literaturi pojavile su se neke tvrdnje koje nemaju temelja niti u nauci niti u svagdašnjoj praksi, nego su postavljene potpuno proizvoljno, a pisane su u tako autoritativnom tonu da moraju impresionirati čitaoce. U jednoj takvoj tvrdnji se ističe da brak općenito nema budućnost, nego da potpuno pripada prošlosti. Ova postavka nije ničim dokazana, a oslanja se jedino na fenomen porasta vanbračnih odnosa, a ne znamo da li to odgovara istini, ili se možda ovi odnosi samo manje taje nego prije. Slična je proizvoljna tvrdnja da sentimenti pripadaju prošlosti, da mladi ljudi s najvećom lakoćom mijenjaju partnere a da takvi prekidi ne ostavljaju ni rana ni brazgotina. Ni ova tvrdnja nije dokazana niti istraživanjem, niti impresijama ljudi koji poznaju omladinu. Na površini se opaža samo jedno, a to je: velika bezobzirnost muškaraca i činjenica da oni ne traže toliko izlika i isprika kao u prijašnjim razdobljima. To su samo dvije od mnogih takvih površnih postavki. One nisu samo nenaučne nego imaju jasnu tendenciju da pojačavaju ono što se želi ustvrditi, jer im daju oblik priznate norme i tendencije koja vodi u budućnost. To spada među fenomene da se proricanje ispuni zato što je nešto prorečeno. Crna magija često uspijeva jer je šaman ili vračara ulila strah u onoga koga hoće začarati.

Premda gornje tvrdnje nisam sistematski ispitala, moj mi široki kontakt sa studentima kazuje da su postavke velikim dijelom pogrešne, osobito što se tiče žena i djevojaka. Svaki dan vidim žene raznih generacija koje su doživjele teške traume u intimnim odnosima, i koje ih mnogo godina kasnije ne mogu prebroditi, a vidim i sretne i nezaboravne trenutke u njihovu životu. »Dijadični« odnos, vezanost udvoje, je ljudska sudbina otkad je čovjek sišao sa grana prije milijun godina. Danas i studije biologa, koje ponovno dobivaju jači utjecaj na socijalne nauke, daju naučnu bazu za bračne tendencije homo sapiensa. One pokazuju da »stvaranje parova« im čak i biološke osnove kod čovjeka i da je ljudska porodica s djecom duboko ukorijenjena u desecima hiljada prědā koji su tako živjeli. Spominjem djela profesora Konrada Lorenza *O agresivnosti* i studiju *Goli majmun (The Naked Ape)* Desmonda Morrisa. I teorija i svagdašnja praksa traže da poduzmemo temeljitija istraživanja i da odbijemo pomodne fraze koje su naučno neispravne, a sa staništa dobrobiti ljudi čak i pogubne.

Uočljive tendencije

Moje impresije nakon završetka originalnog naučnog istraživanja, a prije novog sistematskog istraživanja, otprilike su ove.

Ekvalitarizam u porodici je bez sumnje u pogledu na žene uznapredovao. One nisu više tako potisnute, zaplašene i omalovažavane kao u epohi moje ankete. Napredak doduše nije tako velik kao što piše popularna

¹ Kao primjer navodim *Položaj žene u obiteljima varaždinskog kraja*, autori dr Pavao Brajša, neuropsihijatar, i prof. Tomislav Kišić, psiholog. Nadalje, dr Mladen Berghofer, *Motiv za sklapanje braka, iskustva i pogledi na brak*, 1968.

štampa, jer naša seoska sredina ima jasne značajke nasilja, a vrlo slabe karakteristike osiguranih prava, pa su zato žene i opet slabije i iskorištene (to vrijedi na primjer za Hrvatsko zagorje gdje učestalo pijančevanje doводи do novih vrhunaca brutalnosti).

To vrijedi i za alimentacije koje trebaju da dobiju žene i djeca, a koje u bezbroj slučajeva ostaju potpuno teoretske. Kraj svega toga mora se priznati da u položaju žena ima napretka.

Umjesto obespravljenih žena pojavili su se sada obespravljeni stariji ljudi. Njihov položaj u selu i u porodici je često takav da su u pravoj životnoj opasnosti. Ima čitavih sela u kojima uopće nije ostalo mlađih ljudi da rade i da pomognu starijima a, što je još gore, bezobzirnost i surovost prema starijima je često gotovo nevjerojatna (profesor Svetozar Livada u nekim biogarrijama i autobiografijama donosi dramatske primjere). Kao u prijašnje vrijeme prema ženama, tako se ni danas prema starijima ne daju nikakve motivacije za nepravedni postupak i za nasilje prema njima, nego se ovakvo stanje smatra »naravnim«.

Jedan neočekivani i nepoželjni utjecaj ekonomskog napretka u nas jest opće precjenjivanje materijalnog momenta u najbanalnijem i najgrubljem smislu. Često nestaju svi obziri humane ili estetske vrsti za volju divljeg lova za korist, npr. ostavljaju se mala djeca, roditelji i rodna kuća da bi se postigao materijalni uspjeh — često samo automobil. Ovaj trend, sam po sebi razumljiv ili čak pozitivan, postao je tako opasan, jer se spajaju s nekim nasilnim tendencijama koje su ovladale selom, pa se nečovječna grubost slegla na čitave krajeve. Brutalni postupci unutar porodice često imaju čak dramatičniju i suroviju formu nego u razdoblju kad je robnonovčana privreda počela prodirati u selo.

O mnogostrukim ekonomskim utjecajima koji djeluju na porodicu držim da će drugi sociolozi opširno govoriti, pa ja ove teme ostavljam po strani. Želim samo upozoriti na jedan aspekt ekonomskog ili, bolje, tehničkog napretka, a to je razvitak elektronskih sredstava masovne komunikacije. Čini mi se da je prodor radija i televizije imao veći utjecaj na ljude nego industrija i škola (ako ne i veći). Čak nepismeni ljudi usvojili su novu sliku svijeta. Izolacija sela i provincije naglo nestaje, ljudi iz najzabitnijih krajeva dolaze u direktan dodir s čitavim svijetom. Mlada i najmlađa generacija upija iz televizije slike i predodžbe, u neku ruku postaju građani prije nego su pošli u školu. Nije isključeno da se naše historijsko razdoblje neće nazivati po političkim, naučnim ili industrijskim tekovinama, nego da će se nazvati epoha elektronskog prodora. Budući da je djelovanje ovih medija toliko duboko, moglo bi ih se upotrijebiti u edukativne svrhe i propagirati humane ideje i čovječnije odnose u porodici, što se do sada vrlo malo koristilo.)

Kulturna baština

Jedan od rezultata mojega perspektivnog gledanja jest uvjerenje da je tradicija ili kulturna baština dublje ukorijenjena nego što se to do sada pretpostavljalo. Vremenska dimenzija od tisuću, a možda i mnogo više godina, ima svoje djelovanje, ona se ne mijenja naglo. Iskustva sa zaradom u Njemačkoj, s autom, čak i sa samoupravljanjem ne sežu tako duboko kao usađene vrednote, osjećanja, obrasci agiranja i reagiranja koji su u dijete usađeni u najranijim godinama. Ovi utjecaji su različiti u raznim krajevima. To nije samo iskustvo u nas nego se pokazuje u čitavu svijetu. Puritanska

tradicija u Engleskoj i Americi, kalvinističko shvaćanje rada i uspjeha, te protestantska etika mnogo su jače i trajnije nego svi utjecaji posljednjih pedeset godina. Poslijeratna konjunktura, kult uživanja seksa, luksuza i pića samo vrlo površno pokrivaju tradicionalne tendencije. Čak su i Hipi sa svim svojim provokantnim ponašanjem i kostimiranjem sačuvali mnoge tradicionalne karakteristike. U Italiji vidimo istu pojavu: konjunktura, automobili, »dolce vita«; a ni bijeda Sicilije ne mijenja tradicionalnu nježnost djece prema roditeljima, prema djedu i baki, ljubav prema ljepoti — »bellezzi«, smilovanje prema »poverettu«; dolce vita plina na površini.

Tako i u nas ima duboko usađenih tradicija koje su samo površno prekrile nekim socijalno-ekonomskim tendencijama. Dinarsko-plemenski životni stil duboko urezuje svoj profil i u današnju generaciju. Orijentalni utjecaji oblikuju Bosanca i Makedonca, a zapadnjački utjecaji u Primorju i Slavoniji jasno se odražavaju, i to ne samo u pjesmi. Tradicije su u svakom kraju jasno izražene; kad mi studenti dolaze na ispite, nakon nekoliko riječi znam koji je Bosanac, Hercegovac, Dalmatinac sa obale, sa otoka ili iz Zagore, koji je Slavonac ili Zagorac, a da i ne govorim o onima iz Srbije i Makedonije ili o Albancima. Nakon ispita studenti često znaju ostati i pričati svoja iskustva; zapanjuju me prikazima koja potvrđuju moja zapažanja od prije 30 godina.

Ne tvrdim da se ljudi nisu promijenili, da nema izjednačavanja i prilagođavanja. Ljudi danas ne govore o Kraljeviću Marku niti o sevdahu, bar ne u prvom trenutku, ali oni porivi iz dubine, ono što ih naprijed kreće — ono se nije mnogo promijenilo. Čini mi se da je ono što nas zanima u intimnoj sferi — norme, motivacije, uloga koju igra u životu privrženost i suparništvo, ljubav i zavist, želja za uspjehom, želja za nasladom — ostalo gotovo isto u svakom kraju.

Ovu kulturnu baštinu ne bi trebalo shvaćati kao nešto negativno, kao inertnost koja smeta napretku, nego kao vrlo humanu stranu ljudi na kojoj će se izgrađivati i dalje ljudski i porodični odnosi, a pomoću naših današnjih socijalno-ekonomskih mogućnosti.

Temeljitija istraživanja

Htjela bih završiti s jednom sugestijom: usmjerimo naša istraživanja i u dubinu, a ne samo u širinu; uz istraživanja vanjskih uvjeta i vidljivih fenomena spremimo i suptilnija, detaljnija istraživanja, i to pojedinih porodica i pojedinih osoba. Ovdje mislim na opsežne intervjue koji daju uvid u formiranje ljudi i porodica, koje bi trebalo pomno izabrati kao tipične. Za ta istraživanja bi se sigurno opet javili učitelji i liječnici a i socijalni radnici koji intimno poznaju sredinu i pojedince, naravno uz sociologe koji su spoznali važnost kopanja u dubinu. Na taj bi se način moglo prodrijeti dublje u probleme porodičnih odnosa, kao i intimnih odnosa izvan braka, a mogli bi se sastaviti i bolji upitnici u kojima je predviđeno mjesto za pojedinačne intervjue. To ne bi išlo samo u korist boljeg upoznavanja naše sredine nego i u korist proširenja općih zasada i spoznaja socijalnih nauka. Naša je zemlja sa svakog aspekta pozvana da dade doprinos socijalnim naukama i disciplini porodičnih studija, i to zbog velikih socijalno-ekonomskih promjena u nas, zbog mnogostrane kulture baštine i zbog mogućnosti slobodnog naučnog istraživanja.

Summary:

THIRTY-THREE YEARS FAMILY TRANSFORMATION RESEARCH — REACTIONS — PROSPECTS

The authoress discusses a pre-war survey of the Yugoslav rural family which she carried out during the period of the world-wide economic depression and harsh political conditions within Yugoslavia. There was much enthusiasm, however, among young people, especially teachers, to help »the village«. As an acknowledged psychologist and scientific writer, and as the wife of a prominent physician, the authoress had a relatively independent position and good opportunities for country-wide research. First students and then teachers approached her with the request to investigate family relations. Without official support or financial funds, large-scale investigations were carried out which continued for four years and involved nearly 400 interviewers. Most of these were teachers, in a race against time, tried to save a maximum of records about traditional rural life before the rising war tide. When the Second World War broke out, the authoress succeeded in rescuing most of the material and taking it out of occupied Yugoslavia. She brought the material to the United States where she obtained assistance for further work on it. In 1966, the Princeton University Press published *The Family in Transition — A Study of 300 Yugoslav Villages* which has become a textbook of anthropological and Slavic study departments at American and British universities. In Yugoslavia the study was published by Naprijed, Zagreb in 1964 under the title *Porodiva u transformaciji — Studija u 300 jugoslavenskih sela* and is now used as a textbook for sociological and anthropological courses at universities. The authoress deals with some of the problems which have emerged since the war, including the improved position of the woman, the worsening position of old people within the family and the community, and the crude material interests which have recently begun to prevail in family relations. In conclusion she suggests shifting the emphasis of family research towards investigations of emotional ties within the family and giving more attention to cultural traditions in individual regions.

Резюме:

ТРИДЦАТЬ ЧЕТЫРЕ ГОДА СЕМЕЙНОГО ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ — ХРОНИКИ — ПЕРСПЕКТИВЫ

Автор, Вера Ст. Эрлих приводит данные своих исследований о вопросе сельской семьи в Югославии накануне Второй мировой войны, во время тяжелой всемирной экономической депрессии и политического давления в стране. Молодые люди, особенно сельские учителя являлись воодушевленными сторонниками прогресса и стремились помочь селу. Автор, признанный научный писатель и психолог, жена известного врача, в своей работе был в большей мере самостоятелен.

В первую очередь студенты а затем учителя продстрекли автора испытать семейные отношения, традиционные и отношения в течение преобразования. Без официальной рамки и фондов развилась обширная анкета в которой приняли участие 400 сотрудников и работа продолжалась без перерыва 4 года. Значительную роль сыграли сельские учителя которые воодушевленно сотрудничали с целью спасти и сохранить документы традиционной жизни находящейся в тени войны которая приближалась. Когда вспыхнула вторая мировая война автору удалось спасти большую часть собранного материала и перебросить его через границу в то время оккупированной Югославии, в которой все оставшие материалы были уничтожены. Когда материал переброшен в университет Калифорнии антропологи и научные фондации оказали помощь и поддерживали дальнейшую работу и продолжение исследовательских работ. 1966 г. выпущена в Princeton University Press книга »Family in Transition — A Study of 300 Yugoslav Villages« которая стала учебником в антропологических и славянских отделах американских и английских университетов. В Югославии исследование опубликовано под названием »Семья в трансформации — Исследование 300 югославских сел«, издательство »Наприед«, Загреб, 1966. И в Югославии книга стала популярной

и послужила тоже учебником для социологических и антропологических курсов в университетах. Автор приводит некоторые проблемы появившиеся после войны, в том числе возвышенное положение женщины и весьма неблагоприятное положение старых людей в семье. Автор упоминает грубые материальные интересы которые нарушают отношения в семье в последнее время. Автор предлагает углубить исследование, т. е. предлагает исследовать больше эмоциональные виды семейных отношений а не только виды авторитета и иерархии. Автор подчеркивает и считает необходимым уделить особое внимание культурным традициям каждого края.